

ПРО МІСЦЕ ВЕРБАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СТРУКТУРІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Наданий теоретичний огляд проблеми співвідношення лінгвістичних здібностей з інтелектом в зарубіжній та вітчизняній літературі. Розглянуті лінгвістичні здібності з точки зору їх можливого зв'язку з загальним та вербальним інтелектом. Наведені результати експериментального дослідження серед студентів факультету іноземних мов Харківського національного факультету ім. В.Н. Каразіна показали, що і загальний, і вербальний інтелект статистично пов'язані з рівнем лінгвістичних здібностей студентів, однак цей зв'язок є вельми слабким. Намічені подальші перспективи дослідження поставленої проблеми.

Ключові слова: лінгвістичні здібності, загальний інтелект, вербальний інтелект

И.Н. Лукашенко, Е.В. Заика

О МЕСТЕ ВЕРБАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СТРУКТУРЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

Сделан теоретический обзор проблемы соотношения лингвистических способностей с интеллектом в зарубежной и отечественной литературе. Рассмотрены лингвистические способности с точки зрения их возможной связи с общим и вербальным интеллектом. Приведенные результаты экспериментального исследования среди студентов факультета иностранных языков Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина показали, что и общий, и вербальный интеллект статистически значимо связаны с уровнем лингвистических способностей студентов, однако эта связь является весьма слабой. Намечены дальнейшие перспективы исследования поставленной проблемы.

Ключевые слова: лингвистические способности, общий интеллект, вербальный интеллект.

I.N. Lukashenko, E.V. Zaika

ABOUT THE PLACE OF VERBAL INTELLECT IN LINGUISTIC ABILITIES STRUCTURE

Theoretical review of the problem of linguistic abilities correlation with intellect in foreign and native literature is given. Linguistic abilities are regarded from the point of view of their possible connection with general and verbal intellect. The results of experimental study of foreign languages department students of Kharkov National University by V.N. Karazin have shown that both general and verbal intellect are statistically connected with linguistic abilities' level but this link is feeble. The further perspectives of the given problem are marked.

Key words: linguistic abilities, general intellect, verbal intellect.

Актуальність проблеми. У Харківській психологічній школі традиційно приділяється велика увага психологічним основам навчання іноземним мовам. Г.К. Серета, О.М. Лактіонов та їх учні, маючи неабиякі лінгвістичні здібності,

активно працювали в цьому напрямку. У наш час також приділяється увага вдосконаленню методів викладання іноземних мов. Ефективність засвоєння мов суттєво залежить від лінгвістичних здібностей тих, хто навчається. Отже актуальним є з'ясувати, що собою являють лінгвістичні здібності й як вони пов'язані з іншими явищами, зокрема, з інтелектом.

З одного боку, можна припустити, що лінгвістичні здібності – це явище позаінтелектуальне, за аналогією з музичними, художніми, спортивними здібностями та ін. Але, з іншого боку, лінгвістичні здібності можна розглядати також як тісно пов'язані з інтелектом, аналогічно до математичних, хімічних та ін., які, хоча й мають відносну самостійність і специфіку, але тим не менш тісно пов'язані з показниками інтелекту.

Спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення зв'язку лінгвістичних здібностей з інтелектом вкрай недостатньо. Питання не вирішене. Постановка цього питання особливо доцільна в зв'язку з тим, що в структурі лінгвістичних здібностей можна виділити два рівні їх функціонування: свідомий (напр., лінгвістичне мислення, здібності до функціонально-лінгвістичного узагальнення) й несвідомий (напр., почуття мови). З цієї точки зору, принаймні свідомий рівень цілком може мати суттєві взаємозв'язки зі структурою інтелекту. Необхідно прояснити, наскільки цей зв'язок суттєвий, тобто з'ясувати, або інтелект значною або порівняно незначною мірою детермінує й структуру, й особливості прояву лінгвістичних здібностей,.

Для розв'язання цього питання ми здійснили огляд відповідної наукової літератури.

Мета дослідження: розглянути співвідношення двох явищ, які відіграють важливу роль в педагогічній психології, зокрема, при засвоєнні іноземних мов, – лінгвістичних здібностей і структури інтелекту.

Задачі дослідження.

1. Проаналізувати цю проблему в вітчизняній і зарубіжній класичній і сучасній літературі з загальної та педагогічної психології.

2. Провести експериментальне дослідження цього співвідношення на студентах факультету іноземних мов.

Огляд літератури. Мовна здібність, або вербально-комунікативна функція, за І.О. Зимньою, – це складний механізм прийому, переробки й видачі вербальної інформації за допомогою мови й мовлення як засобу формування й формулювання думки в усіх видах мовленнєвої діяльності в процесі спілкування. Вона передбачає обізнаність, наявність мовних засобів, володіння ними й правил оперування ними. Можна виділити три групи таких правил – логічні, семантичні й граматичні (морфологічні й синтаксичні).

Вербальний інтелект – здібність до вербального мисленнєвого аналізу й синтезу, до вирішення вербальних задач на визначення понять, встановлення словесної схожості та відмінності та ін. Вербальні здібності оперувати словесним матеріалом й вербальний інтелект виділяють в складі інтелекту Ч. Спірмен, Л. Терстоун, Ф. Вернон, Д. Векслер, Л. Терстоун, Р. Стернберг та ін. [1, с. 347].

В ряді факторних ієрархічних моделей Ф. Вернон, Д. Векслер, Ч. Спірмен виділяють вербальний інтелект як відносно самостійну складову структури інтелекту, або схожі за змістом поняття – семантичний інтелект, лінгвістичний фактор.

Ч. Спірмен виділив лінгвістичні (linguistic, вербальні) здібності в складі трьох групових факторів (механічні, арифметичні, лінгвістичні) інтелекту.

Л. Терстоун виділив 7 факторів інтелекту, в т.ч.: V., Verb – словесне розуміння, розуміння тексту, словесні аналогії, понятійне мислення, інтерпретація прислів'їв та ін.; W., Word – мовленнєва рухливість – знаходження рими, називання слів, які належать до визначеної категорії; M., Memory – асоціативна пам'ять, механічне запам'ятовування словесних асоціативних пар; P., Perception – швидкість сприйняття – швидке й точне сприйняття деталей, схожостей й відмінностей у зображеннях, розподіляючи вербальний («сприйняття клерка») й «образний» підфактори; I., Induction – індуктивний фактор – знаходження правила й завершення послідовності за типом тесту Д. Равена.

На відміну від загальних факторів інтелекту, вільного й зв'язаного, рівень розвитку парціальних факторів (напр., візуалізації) визначається не модальністю (слуховою, зоровою, тактильною та ін.), а характером матеріалу (просторовий, фізичний, числовий, мовний та ін.), що підтверджує думку про велику залежність парціальних факторів від рівня приєднання до культури (когнітивного досвіду особистості).

Ф. Вернон у своїй ієрархічній моделі, найбільш популярній в літературі, серед основних групових факторів інтелекту виділяє V : ED вербально-освітній фактор, прояв знань і навичок, надбаних в основному в школі.

Д. Векслер визначив інтелект як здібність індивіда до доцільної поведінки, раціонального мислення й ефективної взаємодії з оточуючим світом. Вербальний інтелект відбиває набуті індивідом здібності, а невербальний – його природні психофізіологічні можливості.

В.М. Дружинін стверджує, що результати психогенетичних досліджень свідчать про зворотнє – переважну зумовленість спадковістю вербальної частини шкали Векслера («Поінформованість», «Словниковий», «Шифровка»), а соціальними факторами – невербальних («Відсутні деталі», «Послідовні картинки», «Кубики Косса», «Тямущість») [(1, с.35)].

Відмінності у вербальному інтелекті більшою мірою визначаються спадковістю, ніж середовищем. При повторному тестуванні успішність вирішення невербальних тестів в середньому підвищується значніше, ніж успішність вирішення вербальних.

Виявлена висока кореляція рівня «вільного інтелекту» за тестом Кетела з результатами тесту загальних розумових здібностей [1, с. 30]. Серед інших факторів тест діагностує словесне мислення, фактор V, за Терстоуном.

Автори когнітивних моделей інтелекту – Р. Стернберг, Х. Гарднер, М.А. Холодна – під терміном «інтелект» розуміють не властивість психіки, а певну систему пізнавальних процесів, які забезпечують вирішення задач.

Ми згодні з точкою зору Р. Стернберга і В.М. Дружиніна про те, що рівень інтелекту характеризується не просто швидкістю розумових процесів, а й здібністю працювати з безліччю альтернатив.

Р. Стернберг пояснює відмінності в інтелектуальній продуктивності відмінностями когнітивних структур індивідів. Інтелект є здібність вчитися й вирішувати задачі за умов неповного пояснення. Автор виділяє аналітичну, просторово-синтетичну й вербальну стратегії інтелекту [1, с. 41].

Р. Стернберг, виділив три фактори інтелекту: вербальні здібності, здібність до вирішення задач, практичний інтелект.

Х. Гарднер, розрізняє 7 видів інтелекту, серед яких лінгвістичний інтелект (здібність використовувати мову для передачі інформації, а також для стимулювання й збудження (поет, письменник, редактор, журналіст)) і логіко-математичний інтелект (здібність класифікувати категорії й предмети, виявляти відношення між символами й поняттями шляхом маніпулювання ними). З нашої точки зору, ця остання співвідноситься зі здібністю до функціонально-лінгвістичного узагальнення.

А. Деметріу, А. Ефклідіс і М. Плачідов у своїй 6-факторній моделі зробили спробу синтезу факторного й когнітивного підходів до інтелекту. Вони також виділили вербальний фактор – здібність до встановлення семантичних зв'язків [1, с. 47].

М.О. Холодна в структуру інтелекту включає серед інших і групу інтелектуальних здібностей [1, с. 48], конвергентну здібність, креативність, здібність до навчання (імпліцитну й експліцитну) й пізнавальні стилі.

Оскільки здібність враховувати вірогідні зв'язки вербальних елементів є одним із компонентів лінгвістичних здібностей, у загальній структурі лінгвістичних здібностей можна розглядати відчуття мови. Останнє – це відношення до мовного оформлення висловлювання з точки зору його правильності (А. Шлейхер, К. Дебруннер), урахування вірогідності сполучення слів і правильність їх використання в заданому контексті [2, с. 368]; усвідомлення адекватності або неадекватності слова в контексті, тобто урахування вірогідних зв'язків

вербальних елементів, засноване на частотному їх використанні в певній мовній системі [3].

Відчуття мови, як синтетичний компонент лінгвістичних здібностей, пов'язується з такими поняттями як мовна компетентність носія мови (Р. Гроссе), ступінь володіння мовою (Б.В. Беляєв), мовленнєвий досвід (С.Ф. Жуйков), інтуїтивне володіння формою мовлення (В.В. Андрієвська]), ступінь орієнтування в мовленнєвих ситуаціях (В.В. Давидов, Л.І. Айдарова), відчуття функції слова і його частин (А. Шлейхер), граматичне узагальнення, несвідоме узагальнення мовного досвіду (Л.В. Щерба), Д.І. Богоявленська, Л.І. Божович, О.В. Запорожець та ін.), гнучкість знань, їх здібність до перенесення (І.І. Кулібаба,) та ін. Можлива компенсація відчуття мови спеціальним навчанням.

Ряд авторів не включає відчуття мови до структури лінгвістичних здібностей, а розглядає його як умову засвоєння іноземної мови (М.С. Магін). Ряд дослідників розрізняють лінгвістичні здібності й здібність до засвоєння іноземної мови.

Виділяють наступні аспекти лінгвістичних здібностей: здібність до *теоретичної* діяльності в галузі лінгвістики, здібність до практичного *оволодіння новою мовою*, а також здібність до різного роду *перекладацької* діяльності.

Неможливо погодитися з положенням теорії інтеріоризації про те, що рівень розвитку здібностей визначається саме характером навчання та іншими факторами зовнішнього середовища.

Лінгвістичні здібності – це складна динамічна структура, співвідношення компонентів якої змінюється з віком і рівнем володіння іноземною мовою. В шкільному віці в структурі лінгвістичних здібностей більш важливу роль відіграє мислення при порівняно високій ролі пам'яті. З віком успішність навчання менше корелює з перцептивними компонентами і має більший зв'язок з розумовими компонентами інтелекту (Ф.Г. Боданський, О.В. Скрипниченко, І.М. Лукашенко).

Існують сензитивні вікові періоди, найбільш сприятливі до оволодіння визначеним видом діяльності, в т.ч. й мовленнєвої. Так, для навчання іноземній мові – це дошкільний вік від 3 до 5-6 років, коли дитина краще оволодіває

мовленням як рідною, так і іноземною мовами. Чим нижче клас, тим більше здібність до засвоєння іноземної мови виступає як загальна здібність до запам'ятовування навчального матеріалу.

За умов відсутності мовного середовища студентський вік найбільш сприятливий для оволодіння читанням іноземною мовою, тобто видом мовленнєвої іншомовної діяльності, успішність якої найбільше корелює з мисленням.

Кожен вид діяльності має свою структуру операцій і пов'язані з ним специфічні здібності. Які ж операції беруть участь в мовленнєвій діяльності й засвоєнні іноземної мови?

Засвоєння чужої мови – це процес усвідомлення й корекції вже сформованого на рідній мові механізму породження і сприйняття мови, зокрема, корекції системи мовних значень [4]. До нової мовної системи повинні пристосуватися психічні функції сприйняття, мислення й пам'яті, які обслуговують мовленнєву діяльність, оскільки мовленнєвий процес, за Л.С. Виготським, являє собою приватний випадок вищих психічних функцій [3].

Внутрішніми психологічними механізмами мовленнєвої діяльності засвоєння мови є процеси сприйняття, розуміння, запам'ятовування та випереджувального відображення.

Змістове зорове сприйняття – основний механізм, що реалізує рецептивну мовленнєву діяльність. Але процес сприйняття мови, за І.О. Зимньою, – це складна перцептивно-мисленнєво-мнемічна діяльність [2, с. 10].

За однакових умов навчання іноземній мові студенти з різними здібностями до сприйняття отримують для себе інформацію різного характеру. Л.С. Виготський відмічав одномоментність попереднього орієнтування в інформації у здібних учнів. Тому симультанність сприйняття є важливою умовою успішного здійснення мовленнєвої діяльності й засвоєння мови.

Важливим для засвоєння іноземної мови й здійснення мовленнєвої діяльності є також уміння диференціювати схожі звуки, фонемі й слова в рідній та іноземній мовах, уміння розрізняти акустичні й артикуляційні ознаки. Ці уміння виражаються

в сенсорно-перцептивній слуховій диференційній чутливості, тобто фонематичному слухові [3; 4].

За О.О. Леонтьєвим, розумова діяльність, пов'язана з оволодінням іноземною мовою, реалізується в процесі вирішення мовних завдань, необхідних для набуття відповідних лінгвістичних знань і умінь; в процесі мовленнєвої діяльності і в процесі розвитку спеціальних лінгвістичних здібностей, які складають структуру мовної здібності.

Мовлення – процес мовленнєвої творчості, тому, за думкою І.О. Зимнньої, треба навчати студентів виражати думку іншомовними засобами, вчити особливостям засобів формування й формулювання думки за допомогою іншої системи понять, що відрізняється не тільки за звучанням, але й за семантикою її одиниць, тобто, вчити формувати змістові категорії обома мовами [3].

За Б.В. Беляєвим, мислення іноземною мовою означає володіння іншими засобами вираження думки. При засвоєнні іноземного слова система відомих значень в рідній мові й є передумовою розвитку нової системи.

Т. ч., психологічним механізмом практичного володіння лексикою мови, що вивчається, є створення в свідомості тих, хто навчається, системи понять, відмінних від понять, що відповідають лексиці рідної мови [3; 4].

На момент засвоєння нового слова процес розвитку поняття тільки починається. Саме в розвитку понять здійснюється мислення як рідною, так і іноземною мовами. Саме тут можливе об'єднання розумової й мовленнєвої діяльності при вивченні іноземної мови. За В.А. Артемовим, "розходження значень і неспівпадання понять завжди відповідають одне одному". Тому лінгвістичні здібності – це й є узагальнений продукт засвоєння системи понять, умінь і навичок.

Основна відмінна риса спонтанної мови – це здібність перетворити зміст повідомлення. Для збереження в довготривалій пам'яті мовних значень поверхневі структури речення перекоднуються, "стискаються" в глибинні структури, де, за Н. Хомським, інформація зберігається в "ядерних реченнях". При переключенні з іноземної мови на рідну знаки одного коду перетворюються в знаки іншого коду.

Цей процес пов'язаний з гнучкістю розуму. Швидке переключення з одного виду мовлення на інший потребує гнучкості трансформаційних процесів в мовленнєвій діяльності.

Лінгвістичні здібності – це складні спеціальні здібності, що являють собою поєднання окремих властивостей вищих психічних функцій мислення, пам'яті й сенсорно-перцептивної диференційної чутливості, які досягли визначеного рівня свого розвитку. Їх можна розглядати й як основні механізми мовленнєвої діяльності, що однаково проявляються при засвоєнні будь-якої мови [3, с. 9].

Лінгвістичні здібності включають як загальні особливості розумової діяльності – гнучкість й рухливість розумових процесів, – так і спеціальні особливості мовленнєвої іншомовної діяльності, що притаманна людині, яка вивчає іноземну мову.

Показниками лінгвістичних здібностей є фонематичний слух, симультанність сприйняття вербальних одиниць, яскраво виражена вербальна пам'ять, яка проявляється у швидкому й легкому створенні вербальних асоціацій, швидкість й легкість утворення функціонально-лінгвістичних узагальнень, що знаходить відображення у відносно швидкому формуванні відчуття правильності мовлення, наявність узагальнених умінь структурувати вербальний матеріал; гнучкість трансформаційних процесів у мовленнєвій діяльності.

Модель структури лінгвістичних здібностей включає словесні асоціації визначеного характеру й напрямку, вміння прогнозувати появу слів або їх елементів на основі знання стійкості вербальних зв'язків, тобто передбачати елементи вербального тексту на основі врахування вірогідних зв'язків, елементів тексту, що передують; особливості вербальної пам'яті, фонематичний слух й функціонально-лінгвістичні узагальнення [3].

На основі огляду літератури ми з'ясували, що погляди дослідників стосовно лінгвістичних здібностей та інтелекту достатньо суперечливі, висловлюються різні точки зору навіть щодо спадковості вербального інтелекту.

З метою подальшого уточнення цього питання ми провели експериментальне дослідження серед студентів 2 курсу факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Методи дослідження і досліджувані. В трирічному дослідженні загальних розумових здібностей, за тестом Г. Айзенка «Визначення загальних здібностей», в 2004-2006 гг. брали участь 326 студентів. Фіксувалися два показники інтелекту – загальний, який включає вербальний і невербальний інтелект, і вербальний інтелект.

Показники загального інтелекту за роками та в зв'язку зі статтю досліджуваних наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження загальних розумових здібностей, за Г. Айзенком

Досліджувані	Показники інтелекту (коефіцієнти інтелектуальності) за роками дослідження		
	2004	2005	2006
Всі	129	124	120
Юнаки	131	127	123
Дівчата	127	121	117

Результати дослідження.

1. В період 2004-2006 гг. відбувається невелике загальне зниження інтелекту від 129 до 120 балів в цілому, залишаючись достатньо високим, тоді як в інших групах досліджуваних звично фіксуються показники інтелекту лише від 90 до 120 балів;

2. показники загального інтелекту (коефіцієнта інтелектуальності) студентів протягом 2004-2006 рр. є дещо вищі у юнаків, ніж у дівчат (131-125 порівняно з 127-117);

У таблиці 2 наведені результати кореляційного дослідження показників вербального і невербального інтелекту з загальною успішністю студентів з мовних дисциплін і з теоретичного курсу мовознавства, яку можна розглядати як узагальнений показник лінгвістичних здібностей студентів.

Результати кореляційного дослідження показників вербального й невербального інтелекту з загальною успішністю студентів

Види інтелекту	Коефіцієнт кореляції
Загальний	+ 0,19
Вербальний	+ 0,28

Результати свідчать про те, що коефіцієнти кореляції між успішністю й показниками інтелекту студентів позитивні, але вельми слабкі, при цьому з вербальним інтелектом – дещо вищі, ніж з загальним. Обидва коефіцієнти кореляції статистично значущі на рівні $p \leq 0,01$ и $\leq 0,005$.

Висновки. На основі проведеного дослідження ми не отримали чіткої відповіді на поставлене на початку статті запитання: з одного боку, коефіцієнти кореляції є статистично значущі, що свідчить про суттєвість зв'язку між інтелектом і лінгвістичними здібностями, але, з іншого боку, вони за своєю величиною надто невеликі, що не дозволяє говорити про скільки-небудь значну детермінацію лінгвістичних здібностей з боку інтелекту.

В цій ситуації справедливніше буде зробити наступний висновок: інтелект є лише однією з багатьох можливих детермінант лінгвістичних здібностей, але навряд чи головною і справді не єдиною.

Скоріш за все можна зробити висновок, що інтелект в цілому і особливо вербальний займає суттєве місце в структурі лінгвістичних здібностей, відіграє помітну роль в їх реалізації, однак він явно не виступає як їх центральна, а тим більше ведуча детермінанта.

Лінгвістичні здібності, найімовірніше, мають інші, в основному не інтелектуальні детермінанти свого походження, але інтелект виступає лише однією з таких детермінант. Враховуючи наші попередні дослідження, можна припустити, що він перед усім відіграє роль у побудові лінгвістичних узагальнень, які займають помітне місце в загальній структурі лінгвістичних здібностей [3].

Перспективу подальшого дослідження цієї проблеми ми бачимо в реалізації двох напрямків:

1. більш диференційно підійти до показників лінгвістичних здібностей, що проявляються в різних аспектах мовленнєвої діяльності студентів, напр., успішності окремо з аудіювання, мовлення, читання, перекладу, письма. Вірогідно, деякі з них будуть більш пов'язані з інтелектом, а інші – відносно незалежні від нього;

2. другий напрямок – дослідити зв'язок інтелекту з лінгвістичними здібностями на різних рівнях просунутості студентів в навчанні, напр., провести дослідження студентів на 1, 3 й 5 курсах, а також школярів різних класів, при цьому виключити з розгляду фактор репетиторства.

Список літератури

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
2. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432с.
3. Лукашенко И.Н. Лингвистические способности и их формирование у студентов неязыкового вуза. Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Киев, 1983. – 22 с.
4. Лингвистическое развитие студентов-филологов при обучении языкам. Методические рекомендации студентам филологических факультетов пединститутов / Сост. И.Н. Лукашенко, Г.Ф. Калашникова, Т.К. Донская – Харьков: Харьк. пед. ин-т, 1986. – 52 с.